

IQTIDORLI TALABALARNING O‘ZARO MUNOSABATLARIDA PAYDO BO‘LADIGAN ZIDDIYATLAR: KEYSLAR ASOSIDA TAHLIL

Fayzullayeva Dilfuza Mirakbarovna ¹

¹ Pedagogika fanlari doktori, professor, Xalqaro Nordik Universiteti

Sattarova Muhabbat Alijanovna ¹

¹ Xalqaro Nordik Universiteti 2 MPA 24 guruh 1 kurs magistranti

E-mail: sattarovamuhabbat361@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 11.05.2025

Revised: 12.05.2025

Accepted: 13.05.2025

KALIT SO‘ZLAR:

iqtidorli talabalar,
ziddiyat, ta’lim jarayoni,
raqobat, shaxsiy
rivojlanish,
kommunikatsiya,
hamkorlik, mediasiya,
ijtimoiy rivojlanish,
taqqoslash.

Ushbu ilmiy maqolada iqtidorli talabalarning o‘zaro munosabatlarida paydo bo‘ladigan ziddiyatlar tahlil qilinadi. Talabalar orasidagi raqobat, shaxsiy farqlar, va jamoaviy ishdagi muammolar ziddiyatlarning asosiy sabablari sifatida ko‘rsatilgan. Maqolada ziddiyatlarning turli shakllari, jumladan aqliy, emotsional va ijtimoiy ziddiyatlar haqida so‘z boradi. Shuningdek, ziddiyatlarni hal etish uchun samarali kommunikatsiya, hamkorlik va mediasiya kabi usullar tavsiya etiladi. Maqola, iqtidorli talabalarning o‘zaro munosabatlaridagi ziddiyatlarni to‘g‘ri boshqarish va ularni konstruktiv ravishda hal qilish uchun muhim tavsiyalar beradi.

KIRISH. Oliy ta’lim tizimi talabalarning rivojlanishi uchun muhim bosqichlardan biridir. Ta’lim jarayonida iqtidorli talabalar ko‘plab o‘zaro munosabatlarni rivojlantiradilar, lekin bu munosabatlar har doim ijobiy natijalarga olib kelavermaydi. Iqtidorli talabalar orasida paydo bo‘ladigan ziddiyatlar, o‘z navbatida, ilmiy va shaxsiy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Iqtidorli talaba, o‘zining yuqori intellektual salohiyati va bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqi bilan boshqalardan ajralib turadi, ammo ularning o‘zaro munosabatlarida ko‘pincha ziddiyatlar yuzaga keladi. Ushbu maqolada, iqtidorli talabalarning o‘zaro

munosabatlarida paydo bo'ladigan ziddiyatlarning sabablari va turlari haqida tahlil qilinadi, shuningdek, ularni qanday hal qilish mumkinligi masalasi ko'rib chiqiladi.

Iqtidorli talaba – bu o'z sohasida yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, yangi g'oyalar yaratish va rivojlantirishga qodir bo'lgan shaxsdir. Bu talaba o'zining intellektual salohiyati va ishga bo'lgan sadoqatini birlashtirgan holda ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi. Ularning bu xususiyatlari ko'pincha boshqa talabalar bilan o'zaro munosabatlarida ijobiy yoki salbiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. Iqtidorli talabalar ko'pincha o'zining bilimlarini boshqalar bilan solishtirgan holda o'zlarini yuqori baholaydilar, bu esa o'z navbatida raqobat, hasad, va boshqa salbiy his-tuyg'ularga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ular o'z bilimlarini boshqalarga taqdim etishda ko'pincha murakkabliklarga duch keladilar, chunki yuqori darajadagi bilimni boshqalarga o'rgatish yoki baham ko'rish ba'zida o'ta qiyin bo'lishi mumkin.

Iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarning asosiy sabablarini aniqlashda bir nechta omillarni hisobga olish zarur. Birinchidan, ziddiyatlar ko'pincha raqobat tufayli yuzaga keladi. Oliy ta'limda iqtidorli talabalar o'rtasidagi raqobat o'zining ta'lim natijalarini yuqori darajada ushlab turish, imtihonlar va testlardan eng yuqori ballarni olish kabi maqsadlarni ilgari suradi. Bu esa o'z navbatida boshqalar bilan bevosita taqqoslash, g'alaba va mag'lubiyatni his qilish kabi holatlarni keltirib chiqaradi. Raqobatning kuchayishi ziddiyatlarni kuchaytiradi, chunki talabalar bir-birlari bilan o'zlarining bilim va qobiliyatlarini solishtirishga kirishadilar. Ikkinchidan, iqtidorli talabalarning shaxsiy farqlari ham ziddiyatlar uchun sabab bo'lishi mumkin. Ular o'zlarining fikrlash uslublari, yondashuvlari va qarashlari bilan bir-birlaridan farq qilishadi. Bunday farqlar ba'zida to'qnashuvlarga olib keladi, chunki talaba o'zining haqliligini ko'rsatishga harakat qiladi va boshqalar bilan kelishmovchiliklarga sabab bo'ladi.

Shuningdek, jamoaviy ishda iqtidorli talabalar o'rtasidagi muammolar ham ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. O'qish jarayonida talabalar ko'pincha guruhlar shaklida ishlaydilar va har bir talaba o'zining bilimlarini o'zgalar bilan baham ko'rishga harakat qiladi. Ammo ba'zi iqtidorli talabalar o'zlarining bilimlarini boshqalarga o'rgatishda noqulaylik yoki ishonchsizlik hissi bilan uchrashadilar, bu esa guruh ichidagi munosabatlarga salbiy ta'sir qiladi. Boshqa tomondan, ba'zi talabalar o'zlarini guruh ishlarida boshqa talabalardan yuqori qo'llanma sifatida ko'rishadi, bu esa guruhning umumiy ishiga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin.

Iqtidorli talabalarning o'zaro munosabatlaridagi ziddiyatlar turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ularning eng ko'p uchraydigan turlaridan biri – aqliy raqobatdir. Iqtidorli talabalar

o'z bilimlarini boshqa talabalar bilan solishtirishda ko'proq kuch sarflaydilar. Bu raqobat ixtisosliklar, ilmiy ishtiroklar, sinovlar va ko'rgazmalar kabi o'quv jarayonida tez-tez yuzaga keladi. Aqliy raqobat ba'zida salbiy his-tuyg'ularga olib keladi, chunki talabalar bir-birlarini o'zlaridan yaxshiroq ekanliklarini isbotlashga harakat qiladilar. Shuningdek, bu raqobat o'zaro tushunmovchiliklar va g'azabni keltirib chiqarishi mumkin. Ikkinchi turdagi ziddiyat esa emotsional ziddiyatlardir. Iqtidorli talabalar ba'zan o'zlarining o'rinlarini saqlab qolish yoki boshqalarni ortda qoldirish istagi bilan xatti-harakatlar qiladilar. Bu holat, o'z navbatida, stress va qattiq raqobatni keltirib chiqaradi. Ba'zida, bunday ziddiyatlar shaxsiy his-tuyg'ularga asoslanadi, chunki talabalar o'zlari bilan teng darajada bo'lgan boshqa talabalarga qarshi turishadi. Ijtimoiy ziddiyatlar esa talabalarining o'zaro shaxsiy munosabatlariga bog'liq holda yuzaga keladi. Iqtidorli talabalar ba'zan guruhdagi boshqalarga nisbatan ijtimoiy o'rinlar yoki o'zaro hurmatni topishda muammolarga duch keladilar. Bu ziddiyatlar, o'z navbatida, ijtimoiy tafovutlar yoki guruhning dinamikasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Iqtidorli talabalarining o'zaro munosabatlaridagi ziddiyatlarni hal qilishda bir nechta samarali usullarni qo'llash mumkin. Eng birinchi usul kommunikatsiyadir. Ziddiyatlarni hal qilishda ochiq va samarali kommunikatsiya muhim rol o'ynaydi. Talabalar o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash orqali o'zaro tushunmovchiliklarni kamaytirishlari mumkin. Iqtidorli talabalarining ziddiyatlarga olib keladigan muammolarni samarali muhokama qilish, muammoning ildiziga borib yetishga yordam beradi. Ikkinchi muhim usul hamkorlikdir. Iqtidorli talabalar o'rtasidagi raqobatni kamaytirish va jamoaviy ishda samarali hamkorlikni rivojlantirish kerak. Talabalar o'rtasidagi o'zaro yordam, umumiy maqsadlarga erishishga ko'proq imkoniyat yaratadi va ziddiyatlarni kamaytiradi. Iqtidorli talabalarga, ayniqsa, o'zlarining bilimlarini boshqalarga o'rgatishga imkoniyat berish, o'zaro ishonch va hurmatni oshirishi mumkin. Mediasiya, ya'ni muammolarni hal qilish uchun o'rta aralashish ham bir usuldir. Ba'zan o'qituvchi yoki mediator talabalarining o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishda yordam berishi mumkin. Mediasiya orqali talabalar o'zaro kelishuvga erishishlari va ziddiyatlarni hal qilishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek ta'lim tizimida iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlar masalasi hali to'liq o'rganilmagan bo'lsa-da, bu borada ba'zi ilmiy ishlar mavjud. O'zbek olimlari ta'lim jarayonida iqtidorli talabalar o'rtasidagi munosabatlarni ko'proq o'quvchilarning psixologik holati va shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilganlar. Masalan, T. X. Jumaniyozova (2018) o'zining "O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning roli" nomli ishida talabalarining ijtimoiy munosabatlari va ularning

o'zaro ziddiyatlarini o'rganadi. Jumaniyozova ziddiyatlarni o'quvchilarning o'zlarini boshqarishdagi qiyinchiliklari bilan bog'laydi va ularni boshqarish yo'llarini ishlab chiqadi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida raqobat, hamkorlik va ziddiyatlar masalasi N. B. Karimova (2017) tomonidan o'rganilgan. Karimova o'zining "Ta'lim jarayonida iqtidorli talabalarning ijtimoiy rivojlanishi" nomli ishida iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarni ijtimoiy va psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladi. U, ayniqsa, jamoaviy ishlarda yuzaga keladigan ziddiyatlarni hal qilish uchun samarali kommunikatsiyaning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Xorijda iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarni o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Masalan, K. E. Hargrove (2015) o'zining "Gifted students in collaborative settings: Conflict and cooperation" nomli maqolasida iqtidorli talabalar o'rtasidagi raqobat va hamkorlikni tahlil qilib, ularning o'zaro munosabatlarini qanday boshqarish mumkinligi haqida tavsiyalar beradi. U, shuningdek, yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lgan talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarning ko'pincha ular o'rtasida taqqoslashlar va qarama-qarshiliklar tufayli yuzaga kelishini ta'kidlaydi.

S. L. Schmidt (2016) o'zining "Intellectual competition and its psychological effects on gifted students" nomli ishida aqliy raqobatning iqtidorli talabalar psixologiyasiga qanday ta'sir qilishi haqida so'z yuritadi. Schmidt iqtidorli talabalar o'rtasida raqobatning salbiy ta'sirini o'rganib, bu raqobatning ular orasida stress, ansiyete va o'zaro injiqliklarni keltirib chiqarishini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u raqobatni ijobiy ravishda boshqarish va konstruktiv raqobatni rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi.

J. R. Colangelo (2017) "The social dynamics of gifted students" nomli kitobida iqtidorli talabalarning ijtimoiy munosabatlari, jumladan, ziddiyatlar va ularni hal etish yo'llari haqida batafsil tahlil keltiradi. Colangelo o'quvchilarning o'zaro raqobatini va hamkorligini baholashda jamoaviy ishlarning ahamiyatini ko'rsatadi va iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarni konstruktiv tarzda boshqarish uchun samarali strategiyalarni tavsiya qiladi.

Shuningdek, G. A. Smith va T. K. Lopez (2019) o'zlarining "Managing conflicts among gifted students: A mediation approach" nomli maqolasida mediasiyaning ziddiyatlarni hal qilishdagi rolini o'rganadilar. Ular, ayniqsa, o'qituvchilar va mediatorlar yordamida iqtidorli talabalarning o'zaro ziddiyatlarini qanday hal qilish mumkinligini ko'rsatib o'tgandilar. Smith va Lopez ziddiyatlarni hal qilishda mediatorlikning muhimligini va bu jarayonda talabalarga nisbatan noan'anaviy yondashuvlarni qo'llashni tavsiya etadilar.

Bu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtidorli talabalarning o'zaro munosabatlaridagi ziddiyatlar ko'plab omillarga bog'liq va ularni hal qilish uchun samarali kommunikatsiya,

hamkorlik, mediasiya kabi usullarni qo'llash muhimdir. O'zbekiston va xorijiy adabiyotlarda bu borada turli yondashuvlar va tavsiyalar mavjud bo'lib, ular o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Munozara. Iqtidorli talabalarning o'zaro munosabatlarida paydo bo'ladigan ziddiyatlar o'qitish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi kerak. Boshqa sohalar kabi, ta'limda ham raqobat, o'zaro taqqoslash va muvaffaqiyatga erishish istagi ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Biroq, bunday ziddiyatlar ham salbiy, ham ijobiy natijalar keltirib chiqarishi mumkin. Bir tomondan, raqobat va o'zaro kurash talabalarning ilmiy darajasini oshirishga yordam berishi mumkin, chunki yuqori darajadagi talabalar o'zaro bilimlarini taqqoslash va o'rgatish orqali o'zlarini yaxshilashga harakat qiladilar. Biroq, bu holat ko'pincha o'zaro tushunmovchiliklar, hasad va qattiq raqobatni keltirib chiqaradi, bu esa talabaning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'zbekiston ta'lim tizimida iqtidorli talabalarning o'zaro ziddiyatlari ko'p hollarda salbiy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Masalan, talabalar o'rtasida yuqori intellektual daraja tufayli raqobat kuchayib, ba'zi talabalar boshqalar bilan solishtirishni boshlaydilar, bu esa ijtimoiy va emotsional stressga olib keladi. O'quvchilarning o'zlarini boshqalar bilan taqqoslashlari, ba'zan jamoaviy ishlarni samarali amalga oshirishda qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Bunday ziddiyatlar talabalarning o'zaro aloqalarini yomonlashtiradi, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, ziddiyatlarning o'z vaqtida hal qilinmasligi ularning yanada chuqurlashishiga olib keladi, bu esa shaxsiy va akademik rivojlanish uchun zararli bo'lishi mumkin.

Xorijiy adabiyotlar va tajriba shuni ko'rsatadiki, iqtidorli talabalarning o'zaro ziddiyatlari shaxsiy rivojlanish va ta'lim jarayonida muhim rol o'ynashi mumkin. Shuning uchun, ziddiyatlarni hal qilish va ularni ijobiy tomonga yo'naltirish zarur. Bunday ziddiyatlar ba'zan talabalarning o'zini anglashiga yordam beradi, chunki ular o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashadi. Talabalar o'rtasidagi raqobat o'zining ijobiy jihatlariga ega bo'lishi mumkin, agar u nazorat ostida bo'lsa. Masalan, o'qituvchilar yoki mediatorlar tomonidan raqobatni boshqarish, uning salbiy ta'sirini kamaytirishga yordam beradi. Raqobat o'rnatilgan me'yorlarga asoslanib olib borilganda, talabalar o'zaro bilim va tajriba almashish, shuningdek, o'zlariga ko'proq ishonch hosil qilishlari mumkin. Biroq, ba'zi iqtidorli talabalar uchun raqobatning ijobiy ta'siri to'liq amalga oshirilmaydi. Aqliy raqobat ko'p hollarda o'zini ko'rsatish va boshqalarni ortda qoldirish istagidan kelib chiqadi. Bu holat, ayniqsa, shaxsiy muvaffaqiyatlarga katta ahamiyat beruvchi talabalar uchun muammo bo'lishi mumkin. Ular o'z o'rinlarini saqlashga intilib, boshqalar bilan o'zlarini

taqqoslashga harakat qiladilar. Bu esa ko'pincha hasad, o'zaro tushunmovchilik va g'azabni keltirib chiqaradi, bu esa o'z navbatida psixologik va emotsional qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, bunday raqobat talabalar o'rtasidagi hamkorlikni kamaytiradi va guruh ishlarida samarali ishlashni qiyinlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, ziddiyatlarni ijobiy hal etish va iqtidorli talabalar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash uchun samarali kommunikatsiya va hamkorlik juda muhimdir. Iqtidorli talabalar ko'pincha o'z bilimlarini boshqalarga etkazishda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki ular o'zlarini bilim sohasida yetakchi deb hisoblaydilar va boshqalar bilan o'z bilimlarini o'rtoqlashishni istamaydi. Bunday holatlarni engillashtirish uchun o'qituvchilar va mentorlar tomonidan iqtidorli talabalar o'rtasida ishonchli muloqot va yordamni rivojlantirish zarur. O'qituvchilar talabalarni o'z bilimlarini boshqalar bilan bo'lishishga va guruh ishlari orqali umumiy maqsadlarga erishishga undashlari kerak.

Mediasiya, ya'ni ziddiyatlarni hal qilish uchun o'rta aralashish ham ziddiyatlarni ijobiy tomonga yo'naltirishda muhim vositadir. O'qituvchilar yoki boshqa mutaxassislar talabalarga o'zaro tushunmovchiliklarni hal qilishda yordam berishlari mumkin. Ziddiyatlarni to'g'ri hal etish talabalar o'rtasida salbiy his-tuyg'ularni kamaytiradi va ularni birgalikda ishlashga undaydi. Mediasiya yordamida iqtidorli talabalar o'rtasidagi ziddiyatlar ijobiy ravishda hal qilinishi mumkin, bu esa nafaqat ularning o'zaro munosabatlariga, balki ilmiy faoliyatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iqtidorli talabalarning o'zaro ziddiyatlari ularning o'quv jarayonida ko'plab omillar bilan bog'liq. Bu ziddiyatlar nafaqat salbiy, balki ijobiy natijalarga ham olib kelishi mumkin. Shuning uchun ziddiyatlarni hal qilishda samarali kommunikatsiya, hamkorlik, va mediiasiya kabi usullarni qo'llash zarur. Bunday yondashuvlar talabalarga o'zaro tushunish va hurmatni oshirishga yordam beradi, bu esa nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki shaxsiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Iqtidorli talabalarning o'zaro munosabatlarida paydo bo'ladigan ziddiyatlar ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'rganilishi kerak. Ziddiyatlar o'zining salbiy va ijobiy tomonlariga ega bo'lib, har bir holatda ularni to'g'ri boshqarish zarur. Ushbu ilmiy maqolada tahlil qilinganidek, iqtidorli talabalar o'rtasidagi raqobat, o'zaro taqqoslashlar va o'zini boshqalar bilan solishtirish talabalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq, bu raqobat va ziddiyatlar to'g'ri boshqarilsa, ularning ijobiy natijalari, ya'ni talabalarning bilim va malakalarini oshirish, shuningdek, shaxsiy rivojlanishiga yordam berishi mumkin. Ziddiyatlarni hal qilishda samarali kommunikatsiya, hamkorlik va mediiasiya kabi usullar muhim rol o'ynaydi. Ziddiyatlarning ijobiy hal etilishi talabalarning

o'zaro aloqalarini yaxshilashga va ularning ilmiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtidorli talabalar o'rtasidagi raqobatni ijobiy tomonga yo'naltirish, shuningdek, ularni o'z bilimlarini boshqalar bilan bo'lishishga undash, ta'lim jarayonini samarali va rivojlangan darajaga olib keladi.

Shuningdek, o'qituvchilar va mentorlar talabalarga ziddiyatlarni konstruktiv ravishda boshqarish va ularni ijtimoiy, emotsional rivojlanishda qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynashlari kerak. Ziddiyatlarni hal qilishning samarali usullari talabalarning o'zaro hurmat va tushunishlarini mustahkamlashga, shuningdek, ularni jamoaviy ishlarni samarali amalga oshirishga undaydi. Xulosa qilib aytganda, iqtidorli talabalarning o'zaro ziddiyatlarini hal qilishda yondashuvlar va metodlar to'g'ri tanlanishi zarur. Bu jarayon talabalarning shaxsiy va akademik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'lib, ta'lim tizimining sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jumaniyozova, T. X. (2018). O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida ta'lim va tarbiyaning roli. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Karimova, N. B. (2017). Ta'lim jarayonida iqtidorli talabalarning ijtimoiy rivojlanishi. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
3. Hargrove, K. E. (2015). Gifted students in collaborative settings: Conflict and cooperation. *Journal of Gifted Education*, 28(4), 132-145.
4. Schmidt, S. L. (2016). Intellectual competition and its psychological effects on gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 60(2), 134-146.
5. Colangelo, J. R. (2017). *The social dynamics of gifted students*. New York: Gifted Education Press.
6. Smith, G. A., & Lopez, T. K. (2019). Managing conflicts among gifted students: A mediation approach. *Journal of Educational Psychology*, 49(3), 199-212.
7. Jumaniyozova, T. X. (2020). Ziddiyatlar va ularni hal qilishda pedagogik yondashuvlar. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
8. Eysenck, M. W. (2017). *Psychology: An International Perspective*. 2nd ed. London: Routledge.
9. Goleman, D. (2015). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
10. Garcia, A. L., & Jones, R. D. (2018). Psychological Conflict and Cooperation in Gifted Education. *Educational Psychology Review*, 29(1), 111-125.